

SEÇİMLERİN DEMOKRATİKLEŞME TARİHİ SÜRECİNDE CUMHURİYET TÜRKİYESİNDE TEMSİLDE ADALET VE SİYASAL İSTİKRAR ARAYIŞI

Emine YAVAŞGEL*

Seçimin olmadığı yerde özgürlük de yoktur.
Jean-Marie Cotteret ve Claude Emeri
1991

Resumé

Les facteurs qui conditionnent la vie politique d'un pays sont en effet profondément dépendants les uns des autres. L'influence des systèmes électoraux sur la vie politique est aussi évidente. C'est par l'intermédiaire des partis que s'exerce l'influence essentielle des systèmes électoraux sur la vie politique d'un pays. Le système électoral semble à cet égard de deux façons différentes: on peut distinguer dans la poussée qu'il exerce dans le sens dualiste. Donc le problème se pose ainsi: tel système électoral a-t-il tendance à accentuer les variations de l'opinion publique ou à les atténuer?

Mots clés: *Système électoral, Gouvernement représentatif, Justice ou équité dans la représentation, Stabilité politique.*

I. Giriş

Seçim kurumunun gelişimi parlamentoların doğuşu ve gelişimiyle bir koşutluk göstermiştir. Burjuvazinin soylulara karşı mücadelesi parlamentolara önem kazandırmış, bu gelişme de beraberinde seçimle ilgili sorunları ön plana çıkarmıştır.

Oy hakkına sahip olacakların belirlenmesi bu konuda yaşanan ilk sorunu oluşturmuştur. İlk başlarda, bu hak sınırlı bir kesime tanınmış, demokrasinin gittikçe gelişimiyle ilke olarak her yurttaşa oy hakkı tanınmıştır. Bu nedenle, sınırlı oydan genel oya yönelik

gelişme sonucunda, bugün seçimlerde genel oy ilkesini kabul etmeyen rejimler demokratik sayılmazlar. Hatta bu hak, *İnsan Hakları Evrensel Sözleşmesi* ile de uluslararası hukuk açısından güvenceye alınmış bulunmaktadır.

Seçim kurumunun gelişimi açısından ikinci sorun, seçim yetkisinin hukuksal nitelikleri noktasında yaşanmıştır. Günümüz demokrasilerinde seçim yetkisi, hukuksal nitelikleri açısından kişiye bağlı, serbest, eşit ve gizli olarak kullanılması gereken bir haktır.

*Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü.

Bu konuda demokrasilerin yaşadığı bir başka anlaşmazlık, oy verme usulleri (yöntemleri) noktasında kendini göstermiştir. Seçimlerin tek dereceli mi, yoksa iki dereceli mi yapılması üzerinde uzunca tartışmalar yaşanmıştır. Temsilcilerin seçmenler tarafından doğrudan doğruya seçilmeleri halinde tek dereceli seçimler söz konusu olmuştur. Ancak, seçmenler temsilcilerinin seçimini yine kendilerinin seçecekleri ikinci derecede seçmenlere bıraktıkları durumlarda da iki dereceli seçimler yaşanmıştır. Bu iki farklı usul ayrı ayrı denenmiş ve ancak demokrasilerde gelişmenin tek dereceli seçim usulünün kabul edilmesi yönünde olduğu görülmüştür. Türkiye'de de 1946 seçimlerine kadar milletvekili seçimi iki dereceli iken, bu tarihten sonraki seçimlerde tek dereceli uygulamaya geçilmiştir. Seçimlerle ilgili yaşanan en önemli sorunu ise seçim sistemleri oluşturmuştur.

II. Demokrasi ve temsil

Yasama işleminin yürütüldüğü meclisler herşeyden önce 'temsili' organlardır. Bu temsil siyasal nitelikte bir temsildir. Siyasal temsilin kaynaklarına inmek istendiğinde, Orta Çağ'ın sonlarına doğru başlayan toplumsal gelişmelere kadar gitmek gerekir. Feodal dönemde Batı Avrupa'da toplumsal tabakayı dört ayrı katman oluşturmuştur. Bunlar sırasıyla soylular, din adamları, köylüler ve serflerdir. Soylular ile rahipler ayrıcalıklı sınıfları oluştururken, özgür köylüler ile serfler ise hukuksal bakımdan ayrıcalıklı değillerdir. Ayrıcalık elde etmenin temel esası toprak (mülk) sahibi olmaktan geçmektedir.

Ancak, bu çağın sonlarına doğru, salt idari ya da dinsel merkezler olarak görülen yerler yavaş yavaş gelişmeye ve ticaretin canlanışına koşut olarak da değişmeye başlamıştır. Bu durumun sonucunda, bir başka ifadeyle

ticaretin ve zanaatların gelişmesi sonucunda, kentlerde yeni bir sınıf oluşmuştur. Bu sınıf, Fransızca'da düzenli olarak kurulan pazarların kurulduğu büyük kasabalara veriler adan 'bourg'tan türetilen ve bu büyük yerleşim yerlerinde yaşayanlar; kentliler anlamına gelen burjuva (bourgeois) sınıfıdır. Orta Çağ'ın sonlarına doğru Batı'da bu şekilde ortaya çıkan söz konusu toplumsal gelişmeler, siyasal temsilde çok büyük değişmelerin yaşanmasına ortam hazırlayacaktır.

13. yüzyıldan itibaren başlayan yeni iktisadi ve toplumsal gelişmeler, öncelikle Fransa ve İngiltere'de ilk temsili organların kurulmasına yol açmıştır: Fransa'da *Etats Généraux*, İngiltere'de *Parlamento*. Bu dönemlerde önceleri soylular ve rahiplerin, sonraları da burjuvaların ayrı sınıflar halinde toplanması, Kralın da onayladığı bu siyasal temsil organlarının kurulmasına önayak olmuştur. Ancak, bilindiği üzere, "İngiliz feodalitesi ile Fransız feodalitesi birbirinden farklı bir biçimde yerleşip geliştiğinden, temsili rejimde İngiltere ve Fransa'da değişik yollardan gelişeceklerdir." (Tanilli 1996: 248) Gerçekten de, mutlak monarşiye karşı iktidar mücadelesi Fransa'da burjuvazinin yönetiminde *Tiers Etat*'nın başkaldırması biçiminde gelişmiştir. Soylularla bir kısım din adamının monarşinin yanında yer alması 1789 Devrimi'ne yol açmıştır. Oysa, "İngiltere'nin feodal yapısının farklılığı ve soyluların büyük bir bölümünün burjuvaziye desteklemesi, burjuvazinin iktidara gelişinin aşamalı yoldan ve büyük patlamalara meydan vermeden gerçekleşmesini sağlamıştır. Fransa'da 1789 Devrimi'yle gerçekleşen burjuva egemenliği, İngiltere'de 1642-1699 yılları arasında gerçekleşmiştir. Bu olaya koşut olarak da, Fransa'da 1789'da, İngiltere'de ise aşamalı biçimde, 'buyurucu vekalet'ten yeni 'temsili anlaşı'na geçilmiştir." (Tanilli 1996: 249)

Mutlak monarşiye karşı çıkararak buyurucu vekaletten yeni temsil anlayışına geçişi sağlayan burjuvazinin siyasal iktidarı ele geçirşinden bugüne kadar temsil anlayışında gözlemlenen değişiklikler temsiliyet ile toplumsal yapı arasındaki yakın bağıntıyı doğrular niteliktedir.

Doğrudan demokrasi adı verilen yönetim şekli bugün için geçerliliğini yitirmiş bulunmaktadır. Sorunları karmaşıklaşan toplumlara uygun temsili sağlayacak yeni yöntem arayışları temsili demokrasiyi doğurmuştur. Yönetilenlerin belli süreler için görev yapmak üzere belli sayıda temsilci seçmesi anlamına gelen temsili demokraside, devlet yönetiminin gerçekleştirilmesi için alınması gerekli kararlar, millet adına bu temsilciler tarafından alınmaktadır.

Bütün kararlarda temsilcilerin özgür olması ilkesiyle hareket eden ve her bir temsilcinin bütün seçmenleri -milleti- temsil etmesi esasına dayanan temsili demokrasi, temsilcilerin salt kendilerine oy veren seçim bölgelerindeki seçmenlerine karşı sorumlu olmasını ifade eden 'emredici vekalet' anlayışının da böylelikle siyasal gelişim sürecini tamamlamasına neden olmuştur. Temsili demokrasi anlayışı Türkiye'de 1924 Anayasası'nın 13. maddesiyle, 1961 Anayasası'nın 76. maddesiyle ve 1982 Anayasası'nın da 80. maddesiyle kabul edilmiş bulunmaktadır. Yürürlükte bulunan 1982 Anayasası'nın ilgili maddesine göre, *Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, seçtikleri bölgeyi veya kendilerini seçenleri değil, bütün milleti temsil ederler.* Elbette temsili demokrasinin siyasal demokrasiye en büyük katkısı, temsilcilerin -yöneticilerin- belirlenmesi için seçim yapılmasını zorunlu kılması olmuştur. Ancak, seçimsiz bir siyasal sistemin demokratik olduğu iddia edilemeyeceği gibi genel oya dayanmayan seçimlerle yöneticileri belirleyen temsili rejimlerin de

aynı şekilde demokratik olduğunu söylemek olası değildir.

Demokratik siyasal sistemi belirlemede göz önünde tutulması gereken niteliklerin başında, "her vatandaşın yalnızca bir oya sahip olduğu genel oy hakkı ile katılacağı seçimler vasıtasıyla iktidarın halkın elinde olması" ve "en az iki büyük partinin makul aralıklarla yapılan dürüst seçimlerde adaylarını ve programlarını halkın seçimine sunması" gelmektedir. (Lijphart 1991: 2) Seçim demokratik bir rejimin varlığı için zorunlu, ancak tek başına yeterli olmayan bir unsurdur. Seçimin yapılacağı ortamın, demokratik bir rejimin diğer zorunlu unsurlarından olan temel hak ve özgürlüklerle de yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Bu nedenle, toplumdaki değişik düşüncelerin açıklanabilmesi ve siyasal eğilimlerin siyasal partiler aracılığıyla örgütlenerek, serbest bir yarışma ortamında seçime katılabilmesi halinde ancak demokratik seçimlerden söz edilebilir. (Teziç 1967: 6-17) Dolayısıyla demokratik bir rejimden söz edebilmemiz için bir ülkede uygulanmakta olan seçimlerin aşağıdaki koşulları karşılaması gerekmektedir: (Atar 1990: 12)

i/ Bir ülkenin reşit nüfusunun tamamının oy hakkına sahip olması (genel oy hakkının kabulü) ve seçimlerde fiilen oy kullanma olanağının sağlanması,

ii/ Belirli bir zaman aralıkları içinde seçimlerin düzenli olarak yapılması,

iii/ Toplumda önemli bir ağırlığı bulunan grupların parti kurmasına ve seçime katılmasına izin verilmesi,

iv/ Yasama meclisinin bütün üyeliklerinin seçime dahil edilmesi (seçimle belirlenmesi),

vi/ Seçim kampanyalarının, adayların görüşlerini ve özelliklerini açıklamalarına ya da seçmenlerin onlarla haberleşme ve görüşmelerde bulunmalarına olanak tanımayan hukuksal ve fiili engellerin olmadığı makul bir ortamda yürütülmesi,

vii/ Oyun serbest ve gizli olarak kullanılması; oyların açık sayım ve dökümünün yapılması; seçimleri kazanmış bulunan temsilcilerin yeni bir seçim yapıp görev süreleri sona erinceye kadar görevde kalması.

Bu nitelikler göz önünde bulundurularak yapılan seçimlere, demokrasilerde *yarışmacı seçimler* (competitive elections) adı verilir. İşte seçimlerin demokratik bir sistemde taşıdığı bu anlam demokratik seçimleri, totaliter sistemlerden ayıran unsurların başında gelmektedir. Gerçekten de, en önemli ve etkin bir siyasal katılma yolu olan seçimler, totaliter sistemlerde çok değişik bir nitelik taşır. Tek-partiye dayalı totaliter sistemlerde, seçimler, birbiriyle yarışan partiler arasında bir tercih yapma olanağını tanımak yerine, daha çok tek-parti adaylarının ezici çoğunluklarla onaylandığı 'bir rejime bağlılık gösterisi' olmaktan öteye gitmez. Aslında totaliter sistemlerde demokratik bir seçimin en zorunlu unsuru olan yarışmacılık söz konusu bile olamaz. Bu durumda da, hangi ölçüde olursa olsun seçme özgürlüğünün ve olanağının varlığından söz edilemez. (Kapani 1992: 139) Demokrasilerde halk seçim yoluyla yönetime doğrudan doğruya katılmasa bile, hiç değilse yönetici kadroyu - siyasi iktidarı - belirleme ve denetleme olanağını elinde bulundurur. Bu da demokratik rejimi totaliter ve otoriter rejimlerden ayıran en temel niteliktir.

III. Sınırlı Oydan Genel Oya Geçiş Seçimlerde Demokratlaşma

Çok partili siyasal hayatın temel ilkelerinden seçim, yönetilenlerin yönetenleri kendi ira-

deleri doğrultusunda seçmesi eylemidir. Demokratik bir rejimde ulusal iradeyi temsil edenlerin belirlenmesinde esas olan, seçimlerin hür bir ortamda, söz konusu iradeyi yönlendirecek herhangi bir engele olanak tanımayacak bir şekilde yapılmasıdır. Yöneticileri seçecek olan kişilerin, yani seçmen topluluğunun birtakım özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu özellikler yasalarla belirlenmiş bulunmaktadır. Demokratik gelişim seyrinde birtakım özelliklere sahip olması gerekli seçmen topluluğu çok daha sınırlı tutulmuş, ancak zamanla bu sınır genişletilmiştir. Söz konusu aşamalar sonrasında da, bugün, en demokratik *genel oy* uygulamasına ulaşılmış bulunmaktadır.

Genel oy, "seçmenlere servet, eğitim, cinsiyet ve ırk bakımından bir ayrıcalık tanımaksızın oy hakkının verilmesidir." (Teziç 1967: 5) Öyle ki, "düşünceler arasındaki diyalog, tüm halkın oluşturduğu bir ortamda cereyan etmelidir. O düşüncelerden hangisinin siyasal iktidara geçebileceğine de tüm halk karar verir. Toplumda, bir zümrenin ya da halkın bir kesiminin katıldığı 'forum' demokratik değildir. Katılma hakkı, 'genel' olmalıdır. Bu ise, en başta genel oy ilkesini kabul etmekle gerçekleşir." (Tanilli 1996: 41) Ancak bu aşamaya gelinceye kadar az önce de kısaca değinildiği üzere insanlık tarihi belli kademelerden geçmiş bulunmaktadır.

Genel oya geçilmeden önce kullanılan sınırlı oy uygulamasında, "oy hakkı servet esasına, yani belirli bir geliri olan veya belirli bir ölçüde vergi ödeyenlere tanınmışsa buna servet esasına dayanan oy (suffrage censitaire), şayet oy hakkı öğrenim şartına bağlanmışsa buna yeteneğe bağlı oy (suffrage capacitaire)" adı verilmiştir. (Duverger 1986: 89) Ve genel oya geçinceye kadar da Batı demokrasilerinde seçmenle seçim kurumu arasındaki hukuksal ilişki,

bugün artık tarihe karışmış durumdaki, seçim vatandaşlara tanınmış bir ödev midir yoksa bir hak mıdır tartışması etrafında biçimlenmiştir.

Genel oyun kabul edildiği siyasal bir sistemde her seçmen eşit olarak bir tek oya sahiptir. Buna seçimin eşitliği ilkesi adı verilir. Zengin, yoksul, işçi, patron, herkesin bir tek oyu vardır. Ancak bazı Avrupa ülkelerinde *birden çok oy* adı verilen ve *çok sayılı oy* ile *kat sayılı oy* olmak üzere iki şekilde görülen farklı bir uygulama da denenmiştir. 1893 ile 1921 yılları arasında Belçika'da çok sayılı oy uygulamasına rastlanmaktadır. Buna göre, "her Belçikalı erkek ilke olarak bir oy vermek yetkisine sahiptir. Fakat seçmen birtakım niteliklerine göre birden çok oy kullanabilir. Bu nitelikler; aile reisi olmak, belirli miktarda vergi vermek, yükseköğrenim görmüş olmak ya da kanunun gösterdiği belirli görevlere sahip olmak, örneğin öğretmen olmak gibi. Bir Belçikalı bu niteliklerin her biri için bir oy hakkına sahip olmakla birlikte, yine de toplamda bu hakların kullanımı üç oyla sınırlandırılmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Belçika'da bu uygulamaya son verilmiştir. Fransa'da da bir dönem çifte uygulamaya gidilmiş ve 1820 yılında çıkarılan *Çifte Oy Kanunu* ile en çok vergi ödeyenlere iki oy kullanma hakkı tanınmıştır. Çifte oy uygulamasının bir diğer uygulama şekli olan kat sayılı oyun da 1951 yılına kadar İngiltere'de uygulandığı görülmüştür. Kat sayılı oylamaya göre, seçmen bazı şartların varlığı halinde birden çok seçim bölgesinden seçmen olabilmıştır. Öyle ki, bir İngiliz, işyerinin bulunduğu yerde bir oy, ikametgahının bulunduğu yerde bir oy, bir gayrimenkule sahipse bunun bulunduğu yerde de bir oy verme hakkına sahip olmuştur." (Karamustafaoğlu 1970: 57-76) Ancak, 1918 yılında çıkarılan bir yasa ile seçimlerin yurt genelinde aynı günde yapılması esası getiri-

lince bu uygulama İngiltere'de fiilen hükümsüz kalmıştır.

İngiltere'de demokratikleşme yönünde girilen mücadelelerin ilk ürünü 1832 yılında kabul edilen Reform Kanunu ile verilmiştir. Seçme hakkının egemen sınıflardan halk yığınlarına geçişi ağır bir oluşum geçirmiştir. Gerçekten de oligarşiden demokrasiye geçiş 1832'den sonra 1867, 1884, 1885 ve 1918 tarihlerinde çıkarılan reform kanunları ile ancak yüz yıldan fazla bir sürede gerçekleştirilmiştir. İngiltere'de seçim ve parlamenter temsil konularına ilişkin 1918 tarihli *Halkın Temsili Kanunu* (Representation of the People Act) ile önemli bir demokratik adım atılmış ve seçim çevrelerinde oy verebilmek için servet şartı kaldırılmış ve ayrıca 30 yaşını doldurmuş kadınlara da ilk defa seçme hakkı tanınmıştır. Ancak söz konusu kanun çoğul oy sistemini kabul ederek üniversite mezunlarına ve iş yeri sahiplerine birden çok oy verme hakkı tanıdığı için tam olarak genel oy sistemine geçilmesini sağlayamamıştır. İngiltere'de cinsiyet ayrımına son vererek kadınlara da erkeklerle aynı yaşta (21 yaşında) oy kullanma hakkı tanıyan kanun ancak 1928 yılında yürürlüğe girmiş, çoğul oy sistemini kaldıran kanun ise 1946 yılında çıkarılabilmektedir. Böylelikle gerçekleşen tek kişi tek oy uygulamasıyla İngiliz siyasal hayatında seçme hakkı demokratik temeller üzerine oturtulabilmıştır.

Genel oy seçimlerde eşitlik demektir. Eşit seçim de, temsilde adaleti sağlayan doğası gereği ancak nispi seçim sistemiyle gerçekleştirilme olanağına sahiptir. Bu nedenle nispi temsil sistemi genel oyun bir tamamlayıcısı olmaktadır. Bu seçim sistemi aracılığıyla toplumdaki tüm partiler güçleri oranında parlamentoda yer alabildiğinden özellikle demokrasinin ve de genel oyun zorunlu bir

sonucu olarak kabul edilmektedir. (Teziç 1967: 19)

Siyasal partiler seçim, oy ve parlamento kurumlarıyla aynı zamanda doğmuş, gelişmeleri de bu kurumsal oluşumlara koşutluk göstermiştir. Bir bakıma kitle demokrasilerinin *sine qua non* unsurları haline gelmişlerdir. Öyle ki, "demokratik düzen kitleye dayandıkça, parti denilen siyasal örgüt bu düzen içinde ampirik ve kaçınılmaz bir araç olarak yerini koruyacaktır. Kısaca parti, şekilsiz ve dağınık durumdaki kitlelere yön, biçim ve bilinç kazandırmıştır." (Karamustafaoğlu 1970: 91)

Siyasal temsilin ve dolayısıyla seçme hakkının demokratikleşmesi, ayrıcalıklı sınıfların tekelinden kamu yönetiminin kurtarılmasını sağlamış bulunmaktadır. Yalnız, tüm bu gelişmeler 19. ve 20. yüzyılda, özellikle kara Avrupası'nda, öncelikle aristokrasi ile burjuvazi, daha sonra da burjuvazi ile proleterya arasındaki kamu yönetiminde iktidar mücadelesine tabi kalmıştır diye belirtmek gerekir.

Osmanlı Devleti'nde ise ilk temsili meclis Birinci Meşrutiyet'te kurulan Hey'eti Mebusan olmuştur. Osmanlılar ilk kez sandık başına giderken Batılı ülkeler seçim ve oy konularındaki temel reformları tamamlamış durumdaydılar. Bunun içindir ki, Osmanlıda "iktidarın rasyonelleşmesi ve seçme hakkının demokratlaşması olayları, Batıdaki gibi köklü sosyal değişikliklere sebebiyet verecek şekilde olmamıştır." (Karamustafaoğlu 1970: 101) Osmanlı kayıtlarına geçen ilk seçim belgesi *Talimat-ı Muvakkate* adını taşıyan geçici bir yönetmeliktir. Birinci Meşrutiyet Meclisine vekillerini seçecek bir kanun hazır olmadığı için, yalnızca o toplantıya özgü olmak üzere geçici bir talimat çıkarılmıştır.

Gerçekten de, Osmanlıda anayasal nitelikte ilk seçme hakkı genel oy ilkesine göre olmasa da 1876 *Kanunu Esasi* ile kabul edilmiştir. Bu kanunun 66. maddesi uyarınca da çok kısa bir süre içerisinde seçim yöntemlerini düzenleyen *İntihab-ı Mebusan Kanunu* çıkarılmıştır. (Teziç 1967: 6) Ancak, kanun yürürlüğe koyulamadan Meclis-i Mebusan feshedilmiş, bu nedenle *İntihab-ı Mebusan* kanunu tam otuz yıl sonra İkinci Meşrutiyet Meclisi'nin kuruluşunda yürürlüğe girebilmiştir. Ve de 1908'den 1942 yılına kadar çeşitli değişiklikler yaşasa da bütün seçimlerde uygulanmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeni bir kanun yapılmamış, yalnızca *İntihab-ı Mebusan Kanunu*'nun kimi hükümlerini değiştirmekle yetinilmiştir. Bu değişikliklerle seçmen yaşı on sekiz olarak belirlenmiş, cinsiyet ayırımına son verilmiş, 1934 yılında kadınlara da erkekler gibi seçme hakkı tanınmıştır. 1946 yılına kadar Meşrutiyet'ten kalma iki dereceli seçim yöntemi kullanılmış, ancak 1946 seçimlerinde tek dereceli seçim yöntemine geçilmiştir. (Karamustafaoğlu 1970: 107) Uygulamada ise aynı başarının sağlandığını söylemek güçtür. Çok partili hayatın başladığı dönemde, yani 1946-1950 yılları arasında ülkede en fazla tartışılan konu seçim güvenliği olmuştur.

1950 genel seçimlerinde seçmen oylarının çoğunluğunu kazanan Demokrat Parti aynı başarıyı 1954 ve 1957 seçimlerinde de göstermiş ve bu başarısıyla milli iradeyi temsil ettiğine inanmıştır. Seçimler sonunda beliren gerçekten milli irade midir? Aslında, kaynağını Jean-Jacques Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*'nden alan *milli irade* olgusunun toplumsal gerçeklikle ilintisi oldukça tartışmalıdır. 1946 seçimleriyle birlikte ilk kez CHP dışındaki partiler de seçime katılmışlardır. Ve de o güne kadar uygulanmakta olan iki dereceli seçim sisteminden de vazgeçilmiş,

tek dereceli seçim sistemine geçilmiştir. Cumhuriyet Türkiye'sinde iktidarın ilk kez el değiştirdiği; 27 yıllık CHP iktidarının ardından Demokrat Parti'nin iktidara geçtiği 1950 seçimleri ise, çok partili dönemin asıl başlangıcı olarak siyasal tarihimiz açısından son derece önem taşımaktadır. Kısaca, salt tarih olarak belirtmek gerekirse, ülkemizde "1946 seçimleri 5 Haziran 1946 tarih ve 4918 sayılı Mebus Seçimi Kanunu'na göre; 1950, 1954 ve 1957 seçimleri 16 Şubat 1950 tarih ve 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu'na göre; 1961, 1965, 1969, 1973 ve 1977 seçimleri 25 Mayıs 1961 tarih ve 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'na göre; 1983, 1987, 1991, 1995, 1999 ve 2002 seçimleri ise 10 Haziran 1983 tarih ve 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'na göre yapılmıştır." (Tuncer 2003: 90)

IV. Seçim Sistemleri ve Temel Unsurları Türkiye'nin Özel Koşulları

En genel anlamda seçim sistemi, yöneticilerin belirlenmesinde kullanılan teknik bir yöntemi ifade eder. Elbette ki, seçim sistemleri için salt oyların sandalyelere dönüştürülmesini sağlayan teknik yöntemler demek yanıltıcıdır. İlk bakışta teknik bir sorun gibi görünmekle birlikte, seçim sistemlerinin siyasal bir yanı da bulunmaktadır. Bu nedenle, her seçim sisteminin siyasal hayat üzerinde değişik sonuçlar doğuran bir ağırlığı bulunduğu gerçeği tartışılmazdır. Seçmenler tarafından kullanılan oyların bir meclisteki sandalyelere dönüştürülmesi yöntemi olarak belirtilen dar anlamının dışında, geniş anlamda seçim sistemi kavramı, seçme ve seçilme yeterliliği, adaylığa ilişkin kurallar, oy verme yöntemleri, seçim çevrelerinin belirlenmesi, seçim ilkelerinin saptanması, seçimlerin düzenlenme biçimleri ile seçimlerin yönetim ve denetimi gibi konuları kapsamaktadır. (Daver 1989: 137)

Genel olarak seçim sistemleri, eşitlik ve adalet ilkelerine ağırlık veren nispi temsil sistemleri ile siyasal istikrar, bir başka ifadeyle toplumsal fayda ilkesine dayanan çoğunluk sistemleri olmak üzere iki ayrı sınıfta incelenmektedir. Bunların yanında çeşitli karma sistemlerden ve alt sistemlerden de söz edilmektedir. Nispi temsil sistemleri eşitlik ilkesinden hareket ederek, seçimlerde yarışan bütün siyasal eğilim ve tercihlerin olabildiğince parlamentoya aynen yansımını amaçlar. Çoğunluk sistemleri ise nispi temsilin karşısında yer alarak, bütün siyasal eğilimlerin temsilinden çok, büyük partilere avantaj sağlamak suretiyle özellikle güçlü bir hükümetin oluşmasını sağlamaya çalışır. Bir ülkenin belli bir seçim sistemini kabul etmesinde, öncelikle seçim sisteminin sözü edilen bu özellikleri ve doğurabileceği siyasal sonuçlar göz önünde tutulmaktadır. Bunların dışında seçim sistemi tercihinde rol oynayan başka birtakım etkenler daha vardır ki, onlar da o ülkenin tarihi gelenekleri ile siyasal ve kültürel yapısından kaynaklanmaktadır. Esasen bir ülkenin tarihi, siyasal ve kültürel etkenlerini göz ardı eden seçim reformlarının çoğu kez amacına ulaşamadığı görülmektedir. Siyasal gerçeklikte seçim sistemi tercihini etkileyen, göz ardı edilemeyecek önemli bir etken de, belli bir ülkede seçim sistemini kabul edecek olan mevcut siyasal iktidarın, büyük olasılıkla kendi yararına işleyebilecek nitelikte bir seçim sistemi ortaya çıkarma çabasıdır. Unutulmamalıdır ki, temsili rejim, daha yalın ifade etmek gerekirse, oy hakkı için verilen mücadele demokrasi mücadelesi ile iç içe geçmiş bir mücadeledir. Gelişim seyrinden de anlaşılacağı üzere, birbirlerinden soyutlanmaları olası gözükmemektedir.

Demokratik toplumlarda iktidarın kaynağı halkın uzlaşımına dayanır. Bu uzlaşım belirli aralıklarla yapılan serbest seçimlerle açıklanır.

nır. "Seçim, demokratik bir toplumun varlığı için zorunlu bir unsurdur ama, başlı başına yeterli değildir. Seçimin yapılacağı ortamı, hürriyetler rejiminin bütününden soyutlamak mümkün değildir. Farklı görüşlerin açıklanabildiği ve bu görüşlerin siyasi partiler yoluyla örgütlenebildiği, iktidar yarışı için siyasi rekabetin serbestçe uygulandığı rejimlerde ancak demokratik seçimlerden söz edilebilir. İşte bu noktada, bütün seçme imkanlarının ortadan kaldırıldığı monist rejimler ile seçme imkanlarının değişik biçimleriyle var olduğu çoğulcu rejimler arasındaki farklılık ortaya çıkmaktadır." (Teziç 2003: 240)

Oy verme eyleminin sistematığı açısından seçim sistemlerini iki ana grup içerisinde toplayarak incelemek gerekir. Demokratik ülkelerde ilk denenen sistem çoğulcu sistemidir, daha sonra nispi temsil sistemi kullanılmaya başlanmıştır. Çoğulcu sisteminin en belirgin özelliği, sonuçta en çok oy alan aday ya da aday listesinin seçilmiş sayılmasıdır. (Cotteret ve Emeri 1975: 49) Nispi temsil sisteminde ise esas olarak partiler elde etmiş oldukları oy oranında ya da buna yakın bir oranda temsilcilik (sandalye) kazanabilmektedirler. (Cotteret ve Emeri 1975: 61) Ancak bu iki sistemin de kendi içinde farklı uygulamaları vardır. Ayrıca bu iki ana sistemin belli ölçülerde birleştirilmesi, bir başka ifadeyle her ikisinin farklı unsurlarının kullanılması, ya da her ikisinde de bulunmayan kimi unsurların biraraya getirilmesi suretiyle üretilen karma sistemlerin kullanılması da söz konusu olmaktadır.

Bir seçim tek turlu (oylamalı) olabileceği gibi, iki ya da daha çok turlu olarak da yapılabilmektedir. Ancak, uygulamada genellikle tek turlu seçimin kullanıldığı görülür. Nispi temsil sisteminde sandalyelerin dağıtılması için ikinci bir turun yapılmasına ge-

rek yoktur, seçim bir turda tamamlanarak partilere aldıkları oy oranında sandalye dağıtımı yapılır. (Teziç 1991: 284) Dolayısıyla, iki turlu seçim ancak çoğulcu sistemi içinde uygulanabilir.

Cumhuriyet Türkiye'sinde 1946'ya kadar süren tek partili dönemde 1923, 1927, 1931, 1935, 1939 ve 1943 yıllarında seçimlere gidilmiştir. 1945 yılına kadar tek partili sistemle yönetilen Türkiye 1946 seçimlerinde çok partili hayata adımını atmış olmakla birlikte, *gizli oy açık sayım* ilkesine dayalılığı nedeniyle ancak 1950 seçimlerinde gerçek anlamda çoğulculuğu yaşamaya başlamıştır. 1924 Anayasasının uygulandığı dönemde kısa süreli çok partili hayata geçiş denemeleri yapılmış olsa da, 1945'e kadar tek parti (CHP) iktidarı hakimiyetini sürdürmüştür. Bu nedenle, bu dönem için çoğulcu demokrasiden söz edilememekle birlikte, seçmen ya da milletvekili olmak için vergi veriyor olma şartının kaldırılması, kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması gibi olumlu gelişmeleri sağlamış bir dönem olduğunu da belirtmeden geçmemek gerekir.

Kasım 1945'te TBMM açılış konuşmasında dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün, hükümet partisi karşısında bir partinin bulunmamasına işaret ederek partileşmeyi teşvik etmesi üzerine, CHP'den ayrılan bir grup milletvekili Celal Bayar'ın önderliğinde birleşerek 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti (DP)'yi kurmuşlardır. 1946 seçimlerinde de DP Meclise 61 milletvekili ile girmeyi başarmıştır. (Tuncer 2003: 362) Osmanlıdan günümüze seçim tarihi yüz yılı aşkın bir zamanı kapsıyor gözükse de, aslında partilerin serbestçe yarıştığı ve iktidarın partiler arasında devredilip alındığı gerçek anlamda demokratik seçimler, ancak 1950 genel seçimleriyle gündeme gelebilmiştir. 1950 genel seçimlerinde de özellikle uygulanan seçim

yöntemi basit çoğunluk sistemi olmuştur. Söz konusu yöntemde göre, öteki partilerden bir oy fazla alan parti o bölgedeki tüm milletvekilliklerini kazanacaktır. Bu yöntem geniş seçim çevresi büyüklüğü ile de desteklenmiştir. Bu nedenle, ulusal ya da bölgesel baraj uygulaması bulunmamaktadır. Bu anlamda, bu türden bir seçim sisteminin tek parti hükümeti çıkartmayı kolaylaştıracağı kesindir, ancak son derece adaletsiz olacağı da bir o kadar tartışılmazdır. Adı geçen sistem, seçim çevrelerine ilişkin kimi değişikliklerin dışında aynen 1954 ve 1957 genel seçimlerinde de Türkiye'de uygulanmış bir sistemdir.

Gerçekten de, yönetimde istikrar ilkesini en fazla öne çıkaran seçim sistemi liste usulü çoğunluk yönteminde görülür. Seçimlerde birinci sırayı kazanan partiler Meclis çoğunluğunu elde ederler, böylelikle de tek parti çoğunluğuna dayalı bir hükümetin kurulması gündeme gelir. Bu yöntemin isteğe bağlı olarak sağladığı karma liste uygulaması, seçmene değişik parti adayları arasında tercih yapma olanağı tanır. Bu söz konusu sistemin yönetimde istikrar ilkesiyle birlikte göz önünde tutulan yararlarındandır. Ancak, temsilde adalet ilkesini fazlaca ihmal etmiş olması yarattığı en büyük sakıncalardan gösterilmektedir. Bu durum Mecliste toplumdaki değişik görüşlerin temsil edilmesini önlemekte, bu nedenle de ülkede siyasal gerilimlerin yükselmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla, çok partili hayata geçiş yaptığımız 1950-1960 dönemi, uygulanan seçim sistemi yüzünden yoğun tartışmaların yaşandığı, ülkede nispi temsil sistemine yönelik isteklerin gittikçe yoğunluk kazandığı bir dönem olarak siyasal tarihimize adını yazdırmış bulunmaktadır.

Türkiye'de 1960 sonrası bütün seçimlerde nispi temsil sisteminin değişik biçimleri uy-

gulanmıştır. Nispi temsil sisteminin en karakteristik özelliği, çoğunluk sisteminin aksine, temsilde adalet boyutunu güçlü bir şekilde öne çıkarabilmesidir. Bu sistem sayesinde siyasal partiler güçleri oranında Meclislerde temsil edilebilmektedir. Ancak, bu uygulama Türkiye'de oyların çok sayıda partiler arasında dağılmasına yol açmış, Mecliste de istikrarlı hükümetlerin kurulmasını zorlaştırmıştır. Türkiye'de nispi temsilin kabulü ile birlikte hem barajlı hem de barajsız olmak üzere sistemin d'Hondt uygulamasının tercih edildiği görülmektedir. 1961 yılında yürürlüğe giren 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nun 32. maddesi söz konusu seçim sisteminin uygulanma biçimini aşağıdaki gibi tanımlamaktadır:

Siyasi partilerin ve bağımsız adayların elde ettikleri milletvekili sayısı şu şekilde hesaplanır: Seçime katılmış olan siyasi partilerin ve bağımsız adayların adları alt alta ve aldıkları muteber (geçerli) oy sayıları da hizalarına yazılır. Bu rakamlar önce bire, sonra ikiye, sonra üçe... ile, o çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısına ulaşıncaya kadar bölünür. Elde edilen paylar, parti ayrımı yapılmaksızın en büyükten en küçüğe doğru sıralanır. Milletvekillikleri bu payların sahibi olan partilere ve bağımsız adaylara rakamların büyüklük sırasına göre tahsis olunur. (MSK, m.32)

1983 yılında yenilenen 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nun 34. maddesi de uygulamayı aynı biçimde tanımlamaktadır.

Türkiye'de seçim sistemine ilişkin tartışmalar ışığında genelleyecek olursak, kuşkusuz bütün beklentiler adil bir seçim sistemine yöneliktir. Demokrasinin olmazsa olmazı durumundaki iki koşulu da yerine getirmesi beklenilmektedir. Bunlar da sistemin hem katılımı sağlıyabilmesi, hem de çoğulculuğu kavrayabilmesidir. Demokrasi, çoğun-

luk yönetiminde azınlık haklarının korunmasını garanti altına alan bir yönetim biçimidir. İşte bu sağlanabildiği oranda siyasal istikrar da sağlanır. Oysa, bugünkü uygulamada seçmen önüne konan listelere, kimin milletvekili olacağını, kendisini kimin temsil edeceğini bilmeden oyunu vermektedir. Listeler parti merkezlerinde merkez yoklamayla, genellikle de parti liderlerinin istekleri doğrultusunda hazırlanmaktadır. (Araslı 1972: passim) Esasen, milletvekili adayları ya merkez yoklamayla ya da önseçim ile belirlenir. Ülkemizde ise siyasal partilerin daha çok merkez yoklamayı tercih ettikleri görülmektedir.

Oysa ki, demokrasiyi var kılan önemli kilometre taşlarından biri seçim sistemleri ve bu seçimler aracılığıyla oluşturularak yasama erkini yürüten parlamentolardır. Bunun için seçim sistemini alt yapısı iyi biçimlendirilmiş ve ülke gerçeklerine uygun bir sistem olarak hazırlamak gerekir. Göz önünde bulundurulması gereken temel ölçütler de temsilde adalet, siyasette istikrar, geniş yelpazede karar sürecine katılım, çeşitli eğilimleri parlamentodan dışlamayan baraj sistemidir. Elbette, sivil otoritenin egemen olacağı bir yönetim anlayışının ön koşulu, ulusal iradenin güdümsüz bir biçimde parlamentoya yansıtılmasıdır. Bu nedenle, seçim sistemleri bir amaç değildir, yalnızca ulusal iradenin meclise yansımaları sağlayan bir araçtır. İşte en önemli sorun bu aracın nasıl işletileceği konusunda ortaya çıkmaktadır. 1982 Anayasası'nın 67. maddesinin son fıkrası, "seçim kanunları, temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini bağdaştıracak biçimde düzenlenir" ibaresiyle yapılması gerekene işaret etmektedir etmesine de, bu iki ilkenin bağdaştırılması oldukça zorlayıcıdır. Bu nedenle, seçim sisteminde temsilde adalete ağırlık verildiğinde hükümet istikrarsızlığı gündeme gelebilmekte, ya da tam tersi sis-

temde siyasal istikrar ön planda tutulduğunda, bu defa da temsilde adalet bozulabilmekte ve dolayısıyla da sistemin demokratik olup olmadığı tartışmaları artmaktadır. Bu gerçeklerden hareketle, söz konusu iki ilkeyi bağdaştırmak son derece güç olmasına karşın, iki ilkedenden de belli ölçülerde faydalanarak yeni bir karma sistemin oluşturulmasını hedeflemek ülkenin siyasal kültürüyle en uzlaşabilecek yaklaşım gibi durmaktadır.

Bu öneriler ışığında hareket ederken de öncelikle demokratik seçimlerin çağdaş ve evrensel ilkelerini göz önünde tutmanın kaçınılmazlığı ortadadır. Öyle ki, bu evrensel ilkeler seçimlerin demokratik yapısını sağlamlaştırıcı niteliktedir. Genel oy ilkesi, eşit oy ilkesi, tek dereceli oy yöntemi, seçimlerin önceden belirlenen dönemlerde yapılması ilkesi, gizli oy açık sayım ilkesi, serbestçe ve eşit yarışabilme ilkesi, yargı yönetimi ve denetimi ilkesi demokratik seçimlerin *a priori* ilkeleridir. Ve bugün artık her seçim sistemi için geçerlilikleri tartışılmazdır. Ayrıca, seçimlerin belirlenen yasal dönemlerde yapılmasının siyasal istikrar ve ülke ekonomisi açısından taşıdığı önem de ihmal edilmemelidir. Aynı zamanda, genel seçimler ile yerel seçimlere birlikte gidilmesinin de kamu yararı açısından taşıdığı önem göz önünde bulundurulmalıdır.

V. Seçim Sistemleri Açısından

Türkiye'de Parlamenter Rejimin İşleyişi

Mecliste temsil edilecek grupların oluşturulma tarzında ve dolayısıyla yürütme organının kuruluş ve işleyişinde seçim sisteminin ne kadar önemli bir rol oynadığı ortadadır. Bugüne kadar bu konuda yapılan tartışmalarda başlıca iki farklı nokta üzerinde durulmuştur. Bunlardan ilki, ülkedeki çeşitli grupların güçleri oranında adil olarak temsiliyi sağlamak, ötekisi ise parlamentoda istikrarlı bir politikanın yürütülmesini sağlayay-

cak çoğunlukların oluşmasına olanak tanımak. Bu durumda parlamento kısaca, kendisini ülkedeki siyasal güç dağılımını tam olarak yansıtan bir kurul haline getirmek isteyen temsilde adalet ilkesi ile yasama organının belli çoğunluklarla hükümetin devamlı ve istikrarlı bir politika yürütmesine olanak veren bir kurul olmasını hedefleyen siyasette ve yönetimde istikrar ilkesinin kaynağı olarak görülmektedir. Birinci ilke daha göreceli bir düşünceye ve adalet duygusuna dayanırken, ikincisi ise daha deneysel bir görüş tarzına dayanmaktadır.

Seçim sistemleri arasındaki bu iki temel görüş nispi temsil ile çoğunluk sistemi taraftarları arasında tartışmalara yol açmaktadır. Nispi temsilin farklı uygulanış biçimlerinin parlamentoda temsil edilen partilerin sayısını artırdığı yönünde, çoğunluk sistemlerinin ise buna karşıt bir etki yaratıp, ülkedeki parti sayısında düşüğe yol açtığı yönünde görüşler ileri sürülmektedir. Bu nedenle, ülkede daha çok nispi temsil sisteminin uygulanmasında ortaya çıkan sakıncaları en aza indirmek için, bu sistemin temeli olan adalet ilkesini istikrar ilkesiyle uzlaştıran kimi karma yöntemler de üretilmemiş değildir.

Aslında, Türkiye'de seçim sistemi ile ilgili tartışmalar çoğunluk sisteminin uygulanış tarzından doğmuştur. Yukarıda değinildiği üzere, geniş seçim çevreleri ile birlikte uygulanan çoğunluk sistemi ülkede siyasal partilerin temsilde büyük adaletsizlikler doğurmuş; bu durum siyasal hayatta son derece önemli tahribatlara yol açmıştır. Bu tahribatların sonucunda da ülkede ilk kez bir askeri darbe ile karşı karşıya kalınmıştır. 20 Mayıs 1960 askeri darbesi siyasal hayatı kısa bir dönem kısıtlamış, 1961'de yeni bir anayasa ile siyasal sistemin daha adilane işletilmesine yönelik çabalar sarfedilmiştir.

Öyle ki, basit çoğunluk sisteminin uygulandığı 1950, 1954 ve 1957 seçim sonuçlarında orantısızlık en yüksek değere ulaşmıştır. Bu durumun arkasından orantılı (nispi) temsilin temel alındığı 1961 ve 1965 seçimlerinin orantısızlık açısından en düşük değeri yarattığı görülmektedir. Ancak, 1969 seçimlerinde orantısızlık yükselen bir ivme kazanırken, aynı seçim sisteminin - *barajsız d'Hondt* - uygulandığı 1973 ve 1977 seçimlerinde bu ivmede bir düşüş gözlemlenmiştir. 1983 seçimlerinde de orantısızlık açısından düşük bir değer elde edilmiştir, ancak bu durumu o dönemde siyasal parti etkinliklerinin *de jure* yollardan sınırlandırılmış olmasına bağlamak yanlış olmayacaktır. Nispi temsile dayanan bir seçim sistemi olmasına karşın bölgesel barajlar, yüksek etkin barajlar ve kontenjan milletvekillikleri gibi yeni unsurlarla desteklenen 1987 seçim sistemi - *çifte barajlı d'Hondt + kontenjan* - neredeyse basit çoğunluk sistemine dayanan sistemler kadar yüksek orantısızlık skoru oluşturmuştur. 1991 seçimleri ise 1987'ye göre daha orantılı sonuçlar vermiştir. Önemli değişikliklerin yapıldığı 1985 seçimlerine gelince, temsiliyet açısından 1991 seçimlerinden farklı olmayışını seçimler öncesi partilerin girdikleri ittifaklarda aramak gerekmektedir. Her iki seçimde de % 10 ülke barajı parlamentoda sandalyelerin dağılımını etkilemiş, sonuçta da koalisyon hükümetlerinin kurulmasına yol açmıştır. 1999 seçimleri aynı seçim sisteminin uygulanmasından ötürü 1995 seçimleri ile orantısızlık açısından aynı skorda kalmıştır. (Erdoğan 1999: 1-12) Söz konusu skor da kurulan koalisyon hükümetini ülke tarihi için yeni bir erken seçim takvimi hazırlamak zorunda bırakmıştır.

3 Kasım 2002'de gerçekleştirilen son Milletvekili Genel Seçiminde ise uygulanan seçim sistemi yine ülke barajlı d'Hondt olmasına karşın, karşımıza son derece farklı bir san-

dalye dağılımı yaşayan bir parlamento çıkmıştır. "Katılım oranı oldukça düşük ve 'temsilde adalet' ilkesi yönünden tartışmalı 3 Kasım Seçimleri sonucunda ortaya çıkan iktidar yapısı, en azından iktidar beklentileri açısından olumlu bir hava oluşturduğu için, başkanlık ya da yarı-başkanlık rejimine geçiş projelerinin çekiciliğini azaltmış görünmektedir." (İba 2003: 98)

Parlamente rejim temsili demokrasilerde yürütme iktidarının meşruiyet kaynağıdır. Başka bir ifadeyle, "parlamente rejimin belirleyici özelliği, yasama ve yürütme erklerini kullanan organlar arasında kurulan karşılıklı etkileşim düzeni" olmasıdır. (Çavuşoğlu 1997: 192) Öyle ki, parlamento hem hükümeti hem de meclisi oluşturan demokratik bir organ durumundadır. Ülkemizde parlamente rejim 1924 Anayasası ile başlamış, 1961 Anayasası ile de tüm kurum ve kurallarıyla işleyen bir mekanizmaya dönüşmüştür. 1982 Anayasası da parlamente rejimin genel esasları açısından - yasama, yürütme ve yargı görevlerinin ayrı organlara tanınması - 1961 Anayasasına benzer görev dağılımını gerçekleştirmiş bulunmaktadır. Ancak, "Türkiye'de parlamente rejimin işleyişi yönünden gerçek ayırım, yasama ve yürütme güçleri arasında değil, iktidar ile muhalefet arasında ortaya çıkmaktadır." (Soysal 1969: 38)

Parlamente rejimin en belirleyici özelliği yürütmenin yasamadan kaynaklanmasıdır. Parlamento hükümet ve meclisin ikisinin birden oluşturduğu demokratik bir organdır. Cumhurbaşkanı da Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından seçilmektedir. Ancak, Cumhurbaşkanının milletvekilleri arasından seçilmesine yönelik bir zorunluluk söz konusu değildir. 1982 Anayasasına göre parlamento dışından bakan atanması da olanaklıdır. Örneğin, 2001 yılında yaşanan siyasal

zirvedeki krizin ateşlediği derin ekonomik bunalımdan ülkenin çıkarılabilmesi için, o dönemde ABD'de Dünya Bankası'nda görevli bulunan Kemal Derviş, DSP-MHP-ANAP koalisyonu tarafından ekonomiden sorumlu Devlet Bakanlığına atanmıştır. Ancak, Başbakanın milletvekili olması anayasal bir zorunluluktur. Parlamente rejimlerde yumuşak güçler ayrılığı olarak adlandırılan yasama ve yürütme güçlerinin aralarında işbölümü olacak şekilde ayrılması, karşılıklı dengeyi sağlayan özel bir etkileşim mekanizmasının oluşturulmasına yönelik düşünülmüştür. "Düalist görüşü olarak adlandırılan bu yaklaşımın hareket noktası, güçlerin ayrılığı ilkesidir. Bu görüşün karşıtları tarafından ise, düalist parlamentarizm yaklaşımının, parlamente rejimin ilk gelişim dönemleri için geçerli olduğu ve artık geçerliliğini yitirdiğini ileri sürmektedir." (Öztürk 1999: 11) Bugün artık güçler ayrılığından söz etmenin olası olmadığını düşünenlere göre, bu ayrışmayı ortadan kaldıran en önemli etken sıkı parti disiplini. Öyle ki, "parlamento çoğunluğu ile hükümet arasında bir özdeşlik söz konusudur. Yasama ve yürütmenin karşılıklı etkileşim durumunda olmalarının doğal bir sonucu, yürütmenin yasama alanına karışabilmesi, yasanın da yürütme alanına karışabilmesidir." (İba 2003: 105)

Çağdaş demokrasilerde parlamente rejimin işleyişini belirleyen çoğunluk olgusudur. Çoğunluk olgusu da siyasal partiler sistemi ile seçim sistemine bağlı durumdadır. Bu nedenle, Türkiye'de 3 Kasım 2002 seçimleri sonrasında parlamente yapıyı oluşturan dağılım sonrasında "yumuşak güçler ayrılığı kuramının, en azından tek başına iktidara gelen siyasal partide uygulanabilecek sıkı disiplin nedeniyle parti yönetimi tarafından yön verilecek bir yasama-yürütme birlikteliğine doğru eğilim kazanma olasılığı artmış

görünmektedir." (İba 2003: 106) Gerçekten de, yasama ve yürütme güçlerinin işbölümü dağılımındaki eşitlik parlamenter rejimlerde tartışmalı konuma gelmiştir. Bu güçlerin birbirlerine üstünlüğü bulunup bulunmadığı ya da hangisinin ötekine göre daha üstün konumda bulunduğu açık değildir. Hatta, "kurumsallaşma düzeyinin düşük olduğu parlamenter rejimlerde, güçlü bir liderin önderliğindeki tek parti çoğunluğu, yasama organını önemli kararların oluşturulmasında sadece 'damgacı kuruluş' konumuna yerleştirebilir. Böylece, siyasal rejim, başbakanların kişisel önderliğinin ön plana çıktığı 'delegasyoncu demokrasi' tipine dönüşebilir." (Yazıcı 2002: 89)s

Bugün, bu nedenle, çağdaş demokrasilerin gittikçe parti demokrasisi özelliği sergilemeye başladıklarını söylemek hiç de abartılı kaçmamalıdır. Bu duruma yol açan güçlü liderlik olgusu özentisi, parlamentolardaki görüşmelerin önemini azaltmaktadır. Hatta, öyle ki, görüşmelerin pek çoğunun sonucunun çoğu zaman önceden belli olmasına yol açmaktadır. (Özbudun 1991: 27) Mehmet Ali Kılıçbay'a göre de, "Türkiye'de partiler liderlerine, parlamento liderlere teslimdir. Ve parlamento aynı zamanda hükümete teslimdir. Hükümet ise parti liderlerine teslimdir. Bu denkleme, imtiyaz dağıtma geleneği eklendiğinde, ithal parlamento hanedana dayalı olmayan padişahlar üretme gibi bir işlevden pek öteye geçemediği görülecektir." (Kılıçbay 2000: 22)

Dolayısıyla, Türkiye'de kökleşmiş bulunan parlamenter rejimin aksayan yönlerinin kaynağı rahatlıkla seçim hukukuna bağlanabilir. Siyasal partilerin önseçim yapmasını isteğe bağlı kılan yasal mekanizmanın lider sultasına yol açacağı bellidir. Hatta, bu durum sıkı parti disiplini de doğurduğu için, parlamentodaki araçları etkisiz hale getire-

rek işlevlerini zayıflatmaktadır. Sonuçta da, yasama ve yürütme ayrılığı ister istemez salt kağıt üzerinde korunan bir olgu niteliğine dönüşebilmektedir.

VI. Sonuç

Seçimler, hiç şüphesiz demokrasinin vazgeçilmez koşuludur, ancak yeterli koşulu olduğunu düşünmemek gerekir. Seçimlerin demokrasiye katkıları elbette tartışılmazdır, ancak bir ülkede yalnızca seçimlerin yapılmasını ve yasaları yapan bir parlamentonun bulunmasını da, o ülkede demokrasinin olması ve yerleşmesi anlamında yeterli koşulları sağlar kabul etmek olası değildir.

Bir seçim sisteminden beklenen belli bir süre için ülkeye hangi partinin yöneteceğini belirlemektir. Seçim sisteminin bu işlevine fayda ilkesi denir. Bu işlevi ile seçim sistemi ülkeye istikrar içinde yönetebilme yeteneğine sahip bir hükümet sağladığı için, aynı zamanda bu işleve istikrar ilkesi ya da yönetebilirlik ilkesi adı da verilmektedir. Ancak, seçim sistemi yalnızca iktidar olacak partinin hangisi olacağını belirlerken, aynı zamanda parlamentoya gidecek ve iktidara muhalefet olacak partileri de saptar. İşte bu yapısı sistemin ikinci işlevini ortaya çıkarır. Bu işlev temsilde adaleti sağlamaktadır. Bu nedenle bu işlev adalet ilkesi diye adlandırılır. Yalnız, "hiçbir seçim sistemi, yüzde yüz adaleti sağlayamamakta, partilerin oy oranlarıyla temsil oranları arasında - seçim sistemlerine göre değişen - farklılıklar oluşmaktadır. Bu farklar, sistemin istikrar boyutuyla doğru, adaleti temsil boyutuyla ters orantılıdır. Partilerin temsil oranlarıyla oy oranları arasındaki bu farkın, uygulama sonuçları açısından önemli bir gösterge olduğu" açıktır. (Türk 2002: 8)

Yarım yüzyılı aşan çok partili hayata ilişkin birikimler siyasal kültürümüzü biçimlendiren değerler oluşturmuş olmakla birlikte,

bunların demokrasi kültürü açısından yeterli olduğunu söylemek güçtür. (Turan 1996: 25) Her seçim öncesinde seçim yasalarında yapılan değişiklikler, ki bu sayı bugüne kadar 34'leri bulmuştur, seçimlerin siyasal sonuçlarını yönlendirmeye yöneliktir. Çok partili dönem boyunca ağırlıklı olarak nispi seçim sistemi uygulanmış ve seçimlerin oldukça önemli bir bölümü sağ partilerin üstünlüğüyle sonuçlanmıştır. Hatta tek başına iktidar çoğunluğunu elde eden partiler de ağırlıklı sağ görüşlü partiler olmuştur. Aşağıdaki tabloda ise çok partili dönemde uygulanan seçim sistemlerinin seçim dönemlerine ilişkin dağılımını bulabilirsiniz.

Tablo.Türkiye Uygulamalarında 'Yönetimde İstikrar' ve 'Temsilde Adalet' Unsurlarına İlişkin Seçim Sistemlerinin Dağılımı

Seçim Sistemleri	Seçim Tarihleri
Liste Usulü Çoğunluk	1946, 1950, 1954 ve 1957 Milletvekili Seçimleri
Çifte Barajlı d'Hondt + Kontenjan	1987 ve 1991 Milletvekili Seçimleri
Çifte Barajlı d'Hondt	1983 Milletvekili Seçimi
Ülke Barajlı d'Hondt	1995, 1999 ve 2002 Milletvekili Seçimleri
Çevre Barajlı d'Hondt	1961 Milletvekili Seçimi
Barajsız d'Hondt	1969, 1973 ve 1977 Milletvekili Seçimleri
Ulusal Artık (Milli Bakiye)[Temsilde adaletin en çok öne çıktığı sistem]	1965 Milletvekili Seçimi

Kaynak: Erol Tuncer, *Osmanlı'dan Günümüze Seçim Sistemleri (1877-2002)*, Ankara, TESAV Yay., 2003, s. 126

Tabloda görüldüğü üzere bugüne kadarki uygulamalarda temsilde adalet unsurunu en çok öne çıkaran *Ulusal Artık Sistemi* olmuştur. 1965 seçimlerinde nispi temsilin bu uygulamasıyla, partilerin almış oldukları oy oranlarıyla parlamentodaki temsil oranları eşit sayılabilecek kadar birbirine yakın çıkmıştır. Adaletli temsil açısından ikinci sırada 1961 seçimlerinde uygulanan *Barajlı d'Hondt*

Sistemi'nin ortaya çıkardığı sonuçlar gelir. Yönetimde istikrar unsurunu en çok öne çıkaran uygulama ise *Liste Usulü Çoğunluk Sistemi*'dir. *Çifte Barajlı d'Hondt + Kontenjan* uygulaması da bu açıdan ikinci sırada yer alır. Özellikle, "Meclisteki sandalye oranıyla partinin oy oranı arasındaki farklılığı ifade eden 'Aşkın Temsil Oranı'nın bu sistemlerin birincisinde (1957 seçimlerinde) % 35.6, ikincisinde ise (1987 seçimlerinde) % 28.6 düzeyine kadar çıktığı ve böylece kimi partilerin Parlamentoda gerçek güçlerinin üzerinde, kimi partilerin de gerçek oy güçlerinin altında temsil edildikleri ve kimi partilerin ise hiç temsil edilmedikleri görülmüştür." (Türk 2002: 41) Çoğunluk ve çifte barajlı d'Hondt sistemleri Parlamenteoya giren parti sayısını azaltarak tek partinin siyasal iktidar çoğunluğunu elde etmesini oldukça kolaylaştırmıştır. Sistemler arasında tek parti iktidarını en fazla güçleştiren sistem *Barajsız d'Hondt Sistemi*'dir. Bu sistem, adaletli temsil unsurunu öne çıkartıp, fayda unsurunu göz ardı etmektedir. Bu nedenle, bir partinin böyle bir sistemde tek başına iktidar olabilecek çoğunluğu elde edebilmesi güçleşmektedir.

Seçim sistemlerinin siyasal sistemde, öncelikle ülkenin siyasal partiler sisteminde taşıdığı önem çok büyüktür. Ülke yönetiminde meşruiyetin temeli, yetkinin kaynağıdır. Ülkenin kimler tarafından yönetileceği seçimler tarafından belirlenir. Seçim sonuçlarına göre kurulan hükümetler, Parlamenteoda Anayasayı değiştirebilecek çoğunluğa da *sahiplerse*, bu durumda seçim sistemlerinin en az *Esas Teşkilat Kanunu* [Anayasa] kadar önem taşıdığını yadsımak güçtür.

Bu nedenle, seçim sistemlerinin siyasal sonuçlarının salt sistemlerin teknik özelliklerinden değil, aynı zamanda ağırlıklı olarak toplumsal ve ekonomik değişkenlerden de etkilendiğini görmek gerekir. Dolayısıyla,

ülke için nasıl bir seçim sistemi istikrar getirir sorusu, salt bu yalınlıkla ele alındığında sağlıklı bir soru değildir. Bunun için yalnızca seçim sisteminde ya da formülünde yapılacak değişiklikler yeterli olmayacaktır. Eğer, seçim sistemleri arasında bir tercih yapılacaksa, öncelikle söz konusu tercihi destekleyecek toplumsal bir betimlemenin mutlaka gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Önemli olanın istikrar mı, yoksa temsiliyet mi olduğu kısırcasından kurtulmanın yararı anlaşılmalıdır. Dolayısıyla, önemli olan ülkenin bir an önce yönetebilir hükümetlere mi kavuşması, yoksa toplumsal farklılıkların mecliste temsil edilmesi sorusunun yarattığı derin gibi gösterilen ayrımın ortadan kaldırılmasıdır. Ortada bu denli yan yana getirilemez diye hissettirilen iki olgunun içselleştirdikleri anlamlar, oysa ki her meclis için vazgeçilmez niteliktedir. Hiç şüphesiz, temsil güçleri yüksek hükümetler ancak yönetebilir hükümetler olabilecektir, siyasal tarihimizde bu durumu doğrulayan pek çok örnek bulunmaktadır.

Bugün artık demokratik seçimlerin kişi ya da lider seçimi değil, program - fikir - seçimi olması gerekir. Demokrasiyi yalnızca çoğunluğun oyları ile hükümetlerin oluşturulması anlamında algılamamak gerekir. Demokrasinin temelinde insan onuruna saygı, insan kişiliğine değer verme yatar. Bunların da temeline inildiğinde fırsat eşitliği ve özgürlük olgularıyla karşılaşılır. Bu nedenle, çoğunlukla ya da koalisyonla işbaşına gelen yürütme erki, demokrasinin temelindeki bu olguları hayata geçirmeye yönelik planlama ve düzenlemeye girişemediğinde demokrasiye hizmet ettiğinden asla söz edilemeyecektir.

Kaynakça

-ABADAN Nermin (1966): *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahli- li*, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları

Türkiye'de temsili demokrasinin iyi işlemesi ve gelişmesi için ülkedeki meşru güçlerin kuvvetleri oranında temsiline olanak tanıyacak bir seçim sistemine gereksinim vardır. Ancak, istikrarı kesinlikle seçim sisteminde aramak doğru değildir. Aynı zamanda, istikrarı sağlayacak hükümet kavramından anlaşılması gereken de, parlamentoda yarıdan fazla çoğunluğa sahip hükümet demek değildir. Bir hükümet parlamentoda yarıdan fazla çoğunluğa sahip olabilir, ancak bu onun güçlü hükümet etme işlevine sahip olacağı anlamına gelmemektedir. Aslında seçim sistemlerini kalıcı kılan yegane unsur, halkın kendi iradesini Meclise taşıdığına duyduğu inançtır.

Türk-siyasi yapısı çok partili dönemde, genelde aldığı oy itibariyle egemen bir partiden söz edilmesine olanak tanıyabilecek bir yapı sergileyememiştir. Ancak, zaman zaman partilerin oy patlaması yaşayarak seçmen çoğunluğunun ya da çoğunluğa yakın bir oranda seçmenin oyunu alacak konuma çıkmadığı da söylenemez. Yürürlükteki seçim sistemi, tek turlu ve esas olarak nispi karakterli, dolayısıyla *kategorik* özellikte olduğundan seçmene yalnızca birinci tercih ettikleri partiyi sorarak sonuca varmaktadır. Bu nedenle de, her zaman en çok oyu almış bir parti *toplumsal konsensus'a* en yakın parti olamamaktadır. Bu durumda da, sistemin seçmen topluluğunun gerçek siyasal eğilim ve tercihlerini yansıtabildiğini söylemek oldukça güçleşmektedir. Sonuç olarak, bu sorunun ancak Türk siyasal kültürünün demokratik istikrar için uyumsuzlukların ılımlılaştırılmasına yönelik gelişim göstermesiyle çözümlenebileceği ortadadır.

- ADALI Sacid (1976): *Oy Hakkının Tarihi Gelişimi*, Ankara, A.Ü İşletme Fakültesi Dergisi Yayını 2(1)
- AKGÜN Birol (2002): *Türkiye'de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven*, Ankara, Nobel Yayınları
- ALDIKAÇTI Orhan (1980): "Yaşadığımız Kriz ve Anayasanın Değiştirilmesi", *Tercüman Gazetesi Anayasa ve Seçim Sistemi Semineri*
- ALESKEROV Fuad, Ersel Hasan ve Sabuncu Yavuz (1999): *Seçimden Koalisyonla: Siyasal Karar Alma*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları
- ARASLI Oya (1972): *Adaylık Kavramı ve Türkiye'de Milletvekili Adaylığı*, Ankara, AÜHF Yayınları
- ARASLI Oya (1977): *Türkiye'de Seçim Sistemlerinin Getirdikleri*, Ankara, AÜHF Yayını
- ATAR Yavuz (1990): *Türkiye'de Seçim Sistemlerinin Gelişimi ve Siyasi Hayat Üzerindeki Etkileri*, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi
- BATUM Süheyl (2001): *Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri ve AB Kopenhag Siyasal Kriterleri / Siyasal Partiler*, İstanbul, TÜSİAD Yayınları
- Bilgiç Sadettin (1995): *Türkiye'de Seçimler ve Seçim Kanunları*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları
- COTTERET Jean-Marie ve Emeri Claude (1991): *Seçim Sistemleri*, Çev., Tanju Gökçel, İstanbul, Gelişim Yayınları
- ÇAVUŞOĞLU Naz (1997): *Anayasa Notları*, 1. Basım, İstanbul, Beta Yayınları
- DAVER Bülent (1989): *Siyaset Bilimine Giriş*, Ankara, AÜSBF Yay., No.251
- DEMİR Fevzi (1995): *Siyasi Partiler Yasası*, İzmir, EBSO Yayınları, No. 6
- DEMİR Fevzi (1998): *Türkiye'de Siyasi İstikrar Sorunu ve Çözüm Yolları*, İzmir, İTO Yayınları
- DUVERGER Maurice (1986): *Seçimle Gelen Krallar*, Çev., Necati Erkurt, İstanbul, Kelebek Yayınları
- DUVERGER Maurice (1986): *Siyasal Rejimler*, İstanbul, Kültür Dizisi 14, Sosyal Yayınları
- DUVERGER Maurice (1993): *Siyasi Partiler*, Çev., Ergun Özbudun, 4. Basım, İstanbul, Bilgi Yayınları
- ERDEM Tarhan (1982): *Anayasalar ve Seçim Kanunları (1876-1982)*, İstanbul, Milliyet Yayınları
- ERDER Necat (1996): *Türkiye'de Siyasi Parti Seçmenlerinin Nitelikleri, Kimlikleri ve Eğilimleri*, Ankara, TÜSES Yayınları
- ERDOĞAN Murat (1992): *Seçim Sistemimizde Tercihli Oy: Düzenlenişi ve Etkileri Açısından Bir Değerlendirme*, Ankara, Demokrasi Vakfı Yayınları
- EROĞUL Cem (1970): *Demokrat Parti? Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara, AÜSBF Yay., No. 294
- EROĞUL Cem (1991): *Devlet Yönetimine Katılma Hakkı*, Ankara, İmge Yayınları
- EROĞUL Cem (2001): *Çağdaş Devlet Düzenleri*, 3. Basım, Ankara, İmaj Yayınları
- GIOVANNI Sartori (1997): *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği*, Çev., Ergun Özbudun, Ankara, Yetkin Yayınları
- GÖZLER Kemal (2004): *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Bursa, Ekin Yayınları
- GÜRBÜZ Özer (1997): *Aday Tespiti ve İdeal Seçim Sistemi İçin Öneriler*, Ankara, Türk Parlamento Birliği Yayını
- GÜRBÜZ Yaşar (1987): *Karşılaştırmalı Siyasi Sistemler*, İstanbul, Deta Yayınları
- GÜRSEL Seyfettin (1996): "Seçim Sisteminin Siyasete Etkileri", *TÜSİAD - KALDER İşbirliğinde 5. Ulusal Kalite Kongresi*, İstanbul

- GÜRSEL Seyfettin (1996): *Seçim Sistemi Tartışması ve İki Turlu Sistem*, İstanbul, TÜSİAD Yay., No. T/95 – 4/197
- İBA Şeref (2003): "Türkiye'de Parlamenter Rejimin İşleyişi Açısından 3 Kasım 2002 Seçimlerinin Sonuçları", *Gerçek*, İstanbul
- KALAYCIOĞLU Ersin ve Sarıbay Ali Yaşar (1986): *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, 1. Basım, İstanbul, Beta Yayınları
- KALAYCIOĞLU Ersin ve Sertel Murat (1995): *Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Yöntemi Tasarımına Doğru*, İstanbul, TÜSİAD Yay., No. T/95-5/179
- KAPANİ Münici (1978): *Politika Bilimine Giriş*, 2. Basım, Ankara, AÜHF Yay., No.431
- KARAMUSTAFAOĞLU Tunçer (1970): *Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri*, Ankara, AÜHF Yay., No.262
- KARAMUSTAFAOĞLU Tunçer (1982): *Yasama Meclislerinin Fesih Hakkı*, Ankara, AÜHF Yay., No.465
- KILIÇBAY Mehmet Ali (2000): "Ya Parlamento Demokratik Değilse!", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 60
- KIŞLALI Ahmet Taner (2003): *Siyasal Sistemler / Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, 6. Basım, Ankara, İmge Yayınları
- KÖKER Eser (1998): *Politikanın İletişimi İletişimin Politikası*, Ankara, Vadi Yayınları
- LIJPHART Arend (1991): *Çağdaş Demokrasiler*, Çev., Ergun Özbudun ve Ersin Onulduran, Ankara, Yetkin Yayınları
- ÖZ Esat (1997): "Seçimler, Partiler ve Siyaset: Yeniden Yapılan(dır)ma, Kriz ve Parçalanma", *Liberal Düşünce*, Cilt 2, Sayı 6, Ankara
- ÖZBUDUN Ergun, Kalaycıoğlu Ersin ve Köker Levent (1995): *Türkiye'de Demokratik Kültür*, Ankara, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları
- ÖZTÜRK Namık Kemal (1999): *Cumhurbaşkanı ve Parlamenter Sistem*, Ankara, Atilla Kitabevi Yayınları
- PINAR İbrahim (1995): *Yeni Anayasa ve Seçim Kanunları*, Ankara, Seçkin Yayınları
- RIKER William H. (1997): *Siyasi Manipülasyon Sanatı*, Çev., Hakan Yurdakul, İstanbul, Nehir Yayınları
- SARIBAY Ali Yaşar (2000): *Seçimler, Demokrasi ve Politik Kültür*, İstanbul, Alfa Yayınları
- SARICA Murat (1969): *Fransa ve İngiltere'de Emredici Vekaletten Yeni Temsil Anlayışına Geçiş*, İstanbul, İÜHF Yay., No. 318
- SEZEN Saim (1995): *Seçim ve Demokrasi*, İstanbul, Gündoğan Yayınları
- ŞİTEMBÖLÜKBAŞI Şaban (2001): *Parti Seçmenlerinin Siyasal Yönelimlerine Etki Eden Sosyoekonomik Faktörler*, Ankara, Nobel Yayınları
- SOYSAL Mümtaz (1969): *Anayasaya Giriş*, Ankara, AÜSBF Yayını
- ŞAHİM Tarık (1994): *Siyasal Katılma ve Baskı Grupları*, Ankara, Makro Yayınları
- ŞEKER Murat (1995): *Türkiye'de Seçmenin Algılama Süreci*, Ankara, İmaj Yayınları
- ŞENER Orhan (1997): "Türkiye İçin Yeni Bir Seçim sistemi Önerisi", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt XXI, Sayı 201, Ankara
- TANER Timur (1994): *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İstanbul, İletişim Yayınları
- TANİLLİ Server (1996): *Devlet ve Demokrasi / Anayasa Hukukuna Giriş*, İstanbul, Çağdaş Yayınları
- TANÖR Bülent (1986): *İki Anayasa 1961 – 1982*, İstanbul, Beta Yayınları

- TANÖR Bülent (1997): *Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri*, İstanbul, TÜSİAD Yayınları
- TATAR Taner (1997): *Siyaset Sosyolojisi*, İstanbul, Turan Yayınları
- TEZİÇ Erdoğan (1967): *Seçim Sistemleri*, İstanbul, İÜHF Yayınları
- TEZİÇ Erdoğan (1991): *Anayasa Hukuku*, İstanbul, Beta Yayınları
- TOKER Metin (1990): *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1973*, 3. Basım, Ankara, Bilgi Yayınları
- TOPUZ Hıfzı (1991): *Seçimlerde İletişim Politikaları*, İstanbul, TÜSES Yayınları
- TOPUZ Hıfzı (1997): *Seçim Savaşları*, İstanbul, Milliyet Yayınları
- TUNAYA Tarık Zafer (1989): *Türkiye'de Siyasal Partiler / İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, Cilt 3, İstanbul, Türkiye Vakıf Yayını
- TUNCER Erol (1994): *27 Mart 1994 Yerel Seçimleri Sayısal ve Siyasal Değerlendirme*, 2. Basım, Ankara, TESAV Yay., No. 2
- TUNCER Erol (1999): *Seçim '99 / 18 Nisan 1999 Milletvekili Genel Seçimleri Sayısal ve Siyasal Değerlendirme*, Ankara, TESAV Yay., No. 15
- TUNCER Erol (2003): *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002)*, Ankara, TESAV Yayınları
- TUNCER Erol (2003): *Seçim 2002 / 3 Kasım Milletvekili Genel Seçimi Sayısal ve Siyasal Değerlendirme*, Ankara, TESAV Yayınları
- TUNCER Erol ve Danacı Necati (2003): *Çok Partili Dönemde Seçimler ve Seçim Sistemleri*, Ankara, TESAV Yayınları
- TUNÇAY Mete (1992): *T.C.'nin Tek parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, 3. Basım, İstanbul, Cem Yayınları
- TURAN Ali Eşref (2002): *Türkiye'de Seçmen Davranışı / Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimi*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayını
- TURAN İlhan (2002): *İsmet İnönü ve Tek Dereceli İlk Seçimler (1946-1950 / 1954-1957) Üzerine Seçmeler*, Ankara, İnönü Vakfı Yayınları
- TURAN İlter (1986): *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, İstanbul, Der Yayınları
- TURAN İlter (1996): *"Türkiye'de Demokrasi Kültürü"*, *Demokrasi Kültürü*, İstanbul, Aybay Yayınları
- TURAN İlter (2000): *"Türkiye'de Siyasal Kültürün Oluşumu"*, *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme, Der., Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay*, İstanbul, Alfa Yayınları
- TÜRK Hikmet Sami (1997): *Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Ankara, TESAV Yayınları
- TÜRK Hikmet Sami ve Tuncer Erol (1995): *Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim sistemi? Sistem Önerileri, Seçim Uygulamaları*, Ankara, TESAV Yayınları
- ÜNAL Oğuz (1994): *Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu, Tek Parti Yönetiminden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci*, 1. Basım, İstanbul, Milliyet Yayınları
- ÜSTE Rabia Bahar (1999): *Türkiye'de Seçim Sistemi Arayışları 'Bir Alternatif Model'*, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını
- YAYLA Yıldızhan (1985): *Anayasa Hukuku Ders Notları*, İstanbul, Marmara Üniv. Hukuk Fak. Yay., No.1
- YAZICI Serap (2002): *Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri – Türkiye İçin Bir Değerlendirme*, 1. Basım, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayını, No. 23